

УДК [572+39](477.46)(092)Але(045)
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2024.01.070>

АНТРОПОЛОГІЧНІ Й ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ О. АЛЕША НА ТЕРЕНАХ ІСТОРИЧНОЇ УМАНЩИНИ

Лариса ЙОВЕНКО

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1035-071X>

докторка педагогічних наук, професорка,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, кафедра української літератури,
українознавства та методик їх навчання,
вул. Садова, 2, 20300, Умань, Черкаська область, Україна,
e-mail: yovenko310@ukr.net

Наталія ОСІПЕНКО

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7542-7821>

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини, кафедра української літератури,
українознавства та методик їх навчання,
вул. Садова, 2, 20300, Умань, Черкаська область, Україна,
e-mail: n.s.osipenko@udpu.edu.ua

Мета статті: вивчення життєвих віх та творчого доробку Олександра Гавриловича Алеша, присвяченого історичній Уманщині. **Методологія дослідження** полягає в застосуванні історико-ретроспективного, пошуково-бібліографічного, персоналістично-біографічного, а також методу теоретичного узагальнення.

Наукова новизна: розширення уявлень про подвижника української науки Олександра Алеша, дослідження його життя та творчого доробку, присвяченого історичній Уманщині, у наявних наукових джерелах. **Висновки.** Вивчення наукових праць показало, що життєвий шлях і науковий доробок О. Алеша тісно пов'язаний з м. Умань та історичною Уманщиною, де сформувалися науковий світогляд та інтелектуальні запити вченого. Дослідник розглянув історичні джерела щодо етнографічного складу населення регіону, презентував власну методологію антропологічних досліджень та подав опис українського населення за антропологічними показниками.

Ключові слова: О. Алешо, антропологічні та етнографічні дослідження, історична Уманщина, пошукова українознавча робота.

Larysa YOVENKO

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-1035-071X>

doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Ukrainian Literature,
Ukrainian Studies and Teaching Methods Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
2 Sadova Street, 20300, Uman, Cherkasy Region, Ukraine,
e-mail: yovenko310@ukr.net

Natalia OSIPENKO

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-7542-7821>

PhD in Pedagogy,
Associate Professor of Ukrainian Literature,
Ukrainian Studies and Methodology Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
2 Sadova Street, 20300, Uman, Cherkasy Region, Ukraine,
e-mail: n.s.osipenko@udpu.edu.ua

O. ALESHO'S ANTHROPOLOGICAL AND ETHNOGRAPHIC RESEARCH IN HISTORIC UMAN REGION

The purpose of the article is to study the life and creative works of Oleksandr Alesho in historic Uman region.

The research methodology embraces such methods as historical and retrospective (to establish the factors of the scientist's personality formation; to study the experience of investigating Ukrainian studies, to analyse the concepts of anthropological and ethnographic research, to understand the fundamental concepts connected with the generalising characteristics of the Ukrainian people's physical features); exploration and bibliographic (to study printed materials about O. Alesho, as it can help formulating scientific generalisations); biographical (to find out the scientist's influence on the development of the Ukrainian culture).

The scientific novelty of the article combines both expanding the information about a prominent Ukrainian scientist Oleksandr Alesho and studying his life and creative works in the available scientific sources.

Conclusions. The analysis of the scientific works has shown that O. Alesho's life and research achievements are closely connected with Uman city and historic Uman region, where the young scientist's outlook and intellectual inquiries were formed. It is stated that while being a student, Oleksandr took part in numerous expeditions in Kyiv and Uman regions. O. Alesho's report «Anthropological data on the Ukrainians in Uman district of Kyiv region» is known to become the basis for his research «Anthropometric studies of the Ukrainian population in Uman and Tarashcha districts of Kyiv region» (1919). In his work the author revised historical sources on the ethnographic composition of the population in Kyiv region, presented his own methodology of anthropological research and measurements of the population, and described the Ukrainian population according to anthropological indicators (eye colour, hair, height, size of feet and hands, skull height, etc.).

Keywords: O. Alesho, anthropological and ethnographic research, historic Uman region, investigation in Ukrainian studies.

Вступ. Розвідка присвячена дослідженню матеріалів про непересічного вченого — організатора української науки перших десятиліть ХХ ст., антрополога, етнографа, археолога — Олександра Гавриловича Алеша. На превеликий жаль, наукових джерел, які б детально розповідали про О. Алеша та його творчу спадщину, обмаль, що і зумовило виникнення цієї публікації.

Розвиток української етнології впродовж тривалого періоду залишався малодослідженою проблематикою, оскільки за радянських часів більшість українських учених другої половини ХІХ — перших десятиліть ХХ ст. вважалися буржуазними націоналістами, які у власних теоретико-методологічних пошуках дистанціювалися від марксистського підходу. У зв'язку з цим історія етнології в Україні аналізувалася переважно у контексті накопичення етнографічного матеріалу.

Значні досягнення щодо вивчення генези української етнології з нових теоретико-методологічних позицій належать В. Борисенко, яка опублікувала монографічне дослідження «Нариси з історії української етнології 1920—1930-х років», що було вихідним в історіографії цілісним дослідженням благодатної й водночас трагічної сторінки в історії етнологічного вчення. Окрім того, В. Борисенко є авторкою узагальнювального нарису історії української етнології («Українська етнологія»), де презентовано деталізовану картину становлення та розвитку етнологічних знань від давнини й до сучасності.

Мета статті — вивчення життя та творчого доробку Олександра Гавриловича Алеша, присвяченого історичній Уманщині.

Аналіз стану наукового вивчення обраної тематики засвідчив наявність незначної кількості досліджень про життя та творчий доробок О. Алеша. Висвітлення біографічних відомостей про О. Алеша здійснили В. Борисенко, В. Вергунов, А. Носів. Окремі аспекти народознавчих та археологічних студій О. Алеша вивчали О. Франко, І. Чернопол. Дані про антропологічні розвідки вченого, його співпрацю з Ф. Вовком подано у праці за загальною редакцією Г. Скрипник «Народознавча спадщина Хведора Вовка».

Найпершим і єдиним на сьогодні комплексним дослідженням, присвяченим науково-організаційній діяльності О. Алеша, є кандидатська дисертація

О. Рудої, де вчений постав як яскравий представник «нової антропологічної школи», який «на основі досягнень європейської науки вибудовував свою наукову діяльність в Україні» [1, с. 133].

Незважаючи на те, що внесок О. Алеша в українську галузеву науку є надзвичайно вагомим, донині докладно не вивчалася його діяльність на теренах історичної Уманщини, що є актуалізує наше дослідження.

Основна частина. Життя і науковий доробок О. Алеша тісно пов'язані з м. Умань та історичною Уманщиною. Народився Олександр Гаврилович в с. Грушки Балтського повіту (нині м. Благовіщенськ Кіровоградської обл.) на Поділлі 9 лютого 1890 року в сім'ї службовця цукроварні. Мати його, шляхетного французького походження, була приватною вчителькою дітей власника цукроварні. Від матері Олександр добре засвоїв іноземні мови [2, с. 20].

У наукових джерелах є розбіжності щодо років навчання і проживання О. Алеша в м. Умані. У некролозі, опублікованому А. Носовим, зазначено: «1910 року вся родина Алешо переїхала в Умань» [3, с. 40]. Далі в цьому ж документі йдеться, що «середню освіту О.Г. Алеша закінчив у 1908 році в Уманській гімназії. Вищу почав в університеті Св. Володимира у Києві того ж року, а в 1910 році перейшов до Петроградського університету, який і закінчив р. 1915» [4, с. 41]. Отже, ймовірно, родина Олександра Гавриловича переїхала до Умані раніше.

Точно відомо, що сім'я Олександра Гавриловича переїхала до Умані після смерті батька (подаємо фото

Будинок, де проживав О. Алешо. Місто Умань, вул. Київська (нині Європейська), 42

будинку, де проживав Алешо). Місто на той час було не тільки мальовничим, а й промисловим, надзвичайно цивілізованим, з розвинутою інфраструктурою, чисельними закладами культури, освіти й медицини. Строкатим з етнографічної точки зору був й етнографічний склад уманців.

Хр. Ящуржинський в короткому історичному нарисі «Умань» зауважив, що вона належить «до видатних уїзних міст Київської губернії і взагалі займає помітне місце по торгівлі... Історична доля Умані дивовижна... Багато разів її руйнували, вирізали її жителів; але щоразу вона воскресала до нового, кращого життя... Відомий уманський сад — «Софіївка», нині «Царицин сад», належить до чудес світу» [5, с. 19].

Як свідчить Хр. Ящуржинський, у перше десятиліття ХХ ст. місто Умань разом з передмістям налічувало до 50 тис. жителів (серед них: приблизно 33 тис. євреїв, християн понад 16 тис., 50 купців 1 і 2 гільдії, міщан — 4396 номерів сімейств) та славалося високим рівнем просвітництва. Серед освітніх закладів — Духовне уїзне училище, училище Садівництва і Землеробства, чоловіча та жіноча гімназії, Комерційне училище спілки викладачів, Жіноче комерційне училище, Середньо-будівельно-технічне училище, семикласна школа (на 450 учнів), чотирикласне міське училище, двокласне училище з жіночими та чоловічими відділеннями, жіноче міське Гоголівське двокласне училище, чотири приходських однокласних школи, відділення Київської Єпархіальної училищної ради (під його підпорядкуванням — дві двокласні і три однокласні церковно-приходські школи). Для єврейського населення функціонувала Талмуд-Тора, одне приватне чоловіче училище 3-го розряду, два приватних жіночих училища 3-го розряду і багато хедерів (шкіл грамоти) [5, с. 30—32].

Для духовних та релігійних потреб містян діяло два православних собори (Успенський та Воєнний), п'ять православних церков, чоловічий Георгіївський скит, католицький костел, лютеранська кірха, дві єврейські синагоги та 13 молитовних будинків.

Окрім того, Умань налічувала три суспільні бібліотеки (російську, польську і єврейську), вісім книжкових магазинів, вісім книгодрукарень, дві газети тощо. Також функціонував літературно-художній гурток, театр, цирк та чотири кінематографи. У міс-

ті було нічне чергування лікарів і консультація присяжних повірених, п'ять банків, одна кредитна спілка, одна банкірська контора. Воно мало водогін та електричне світло.

Щодо етнографічного складу населення, то в місті переважали євреї, у руках яких зосереджувалася уся торгівля. На другому щаблі за чисельністю було українське населення, до якого належали міщани та селяни (як зазначав Хр. Ящуржинський, «люди свободолюбиві», які «і в стосунках з іншими зберігають почуття власної гідності» [5, с. 34]). Польська спільнота була невеликою. До неї належали всі поміщики і професори («спільнота ця інтелігентна» [5, с. 34]).

Окрасою Умані й до сьогодні є «Софіївка» — чудо природи та мистецтва, який створив граф Потоцький для своєї коханої дружини, гречанки Софії. Жінка сумувала за рідним краєм, і Станіслав Потоцький звелів побудувати парк, що нагадував живописні куточки Еллади.

Отже, культурно-інтелектуальні потреби уманців були задоволені найкращим чином. Місто було досить своєрідним. Колоритним також був його етнографічний склад. Усе це мало вагомий вплив на формування світогляду, моральних чеснот та інтелектуальних запитів Олександра Гавриловича Алеша. Учений дуже любив Уманщину, до неї щоразу повертався. Саме тому Олександр Гаврилович обрав Уманський край полігоном для наукових розвідок, «про нього писав наукові статті, саме сюди повернувся в останній рік свого життя, уже важко занедужавши» [1, с. 25].

Відомо, що юний Олександр разом із братами навчався в Уманській чоловічій гімназії, де викладалися дисципліни: Закон Божий, російська, церковнослов'янська, латинська, німецька, французька та грецька мови, словесність, логіка, філософська пропедевтика, математика, фізика, математична географія, історія, географія, законодавство, природознавство [1, с. 25].

У першій чверті ХХ століття на теренах Уманщини здійснювали просвітницьку та українознавчу роботу такі подвижники української культури, як М. Горбачевський, В. Доманицький, К. Кржемінський, В. Цербаківський, Хр. Ящуржинський та ін. Так, О. Алешо навчався у відомого вченого, педагога, етнографа, фольклориста, організатора акаде-

мічної науки Данила Михайловича Щербаківського, і це вплинуло на формування дослідницького світосприйняття молодого Олександра.

Д. Щербаківський за дорученням організаторів XIII Археологічного з'їзду здійснював археологічні розвідки на Уманщині, Київщині та Херсонщині. Дослідник відкрив трипільське поселення із залишками мальованої кераміки у с. Сушківці Уманського району Черкаської області (мис в урочищі Розкопана Могила; площа пам'ятки становить близько ста гектарів). У вільний від експедиційної діяльності час викладав історію в гімназіях м. Умань. За дорученням М. Біляшівського під час подорожей Україною збирав та фотографував предмети побуту для Музею старожитностей і мистецтв, для якого зібрав понад 30 тис. експонатів.

Викладаючи у 1906—1910 роках в Уманській чоловічій гімназії, Д. Щербаківський об'єднав біля себе гімназистів, разом з якими здійснював пошукову українознавчу діяльність по селах району, записував різножанровий фольклор, збирав твори декоративно-прикладного мистецтва, робив замальовки орнаментів та ін. Зібрані матеріали ввійшли до праці «Орнаментация української хати». Архів ученого зберіг «зошит гімназиста О. Алеша із замальовками орнаментів саней, кожухів та писанок» [1, с. 26].

1908 року О. Алешо завершив навчання в Уманській класичній гімназії та вступив спочатку до Київського, а потім, вочевидь, під впливом Д. Щербаківського, до Петроградського університету, де на той час викладав професор Хв. Вовк. У групі географії та етнографії природничого відділу фізико-математичного факультету він слухав лекції з антропології та етнографії відомого українського дослідника професора Федора Вовка, який став його другим учителем і залучив молодого дослідника до співпраці у складанні антропологічної та етнографічної карт, 84 з яких були вміщені в II томі праці «Український народ в його минулому і теперішньому» [6].

Будучи ще студентом, Олександр здійснював пошукову діяльність на Київщині. У 1911 році він перебував на Уманщині, де проводив фольклорно-етнографічні та антропологічні дослідження. Олександр Григорович брав участь не лише у пошукових експедиціях Антропологічного товариства, а й висту-

пав із доповідями на його засіданнях. Так, відомо про виступ Алеша 20 листопада 1913 року під назвою «Антропологічні дані про українців Уманського повіту Київської губернії», який став основою для його розвідки «Атропометричні досліди українського населення Уманського і Таращанського повіту на Київщині» (1919 рік). У праці вчений проаналізував історичні джерела щодо етнографічного складу населення Київщини, презентував методологію здійснення антропологічних досліджень, а також власні антропологічні вимірювання населення, порівнював їх із даними Дібольта, що були зроблені попередньо, описав українське населення за антропологічними показниками (колір очей, волосся, зріст, розмір ступень, кистей рук, висота черепа та ін.).

«В літку 1911 року... я поїхав на Київщину для студіювання фізичного типу місцевого населення. Почавши свою подорож з села Кузьмина-Гребля, що лежить на південно-західній частині Уманщини, і змірявши там 28 чоловік, я переїхав на схід повіта, де в містечку Ладижинці поміряв 20 чоловік і скінчив свою подорож на Уманщині в м. Маньківці, що лежить на півночі повіта, де також зміряв 20 чоловік. Крім того в земському шпиталю міста Умані я поміряв 18 чоловік з сусідніх сел», — писав О. Алешо [4, с. 2].

Дослідник, аналізуючи етнографічний склад населення південної Київщини, дійшов висновку, що місцеве населення за своїм етнографічним складом лишилося українським, сторонні елементи домішувалися до нього не в значній кількості. «За весь час історичного життя українського народу, до нього домішують ся тюрки, білоруси, великоросіяне, татари, можливо що й поляки, але ж у кінці все ж таки утворюєтє ся суцільний більш менш одноманітний, етнографічний тип правобережного українця взагалі і з окрема Київщини», — підсумовує вчений [4, с. 5]. Апелюючи до історичних джерел, О. Алешо стверджує, що населення Уманщини за своїм етнографічним складом також українці [4, с. 5].

При вивченні фізичного типу уманців у дослідках Олександра Григоровича взяла участь 81 особа віком від 20 до 50 років (люди мали міцне здоров'я).

Розвідка О. Алеша ввійшла до фундаментальної праці Хв. Вовка «Антропологічні особливості українського народу», що за рівнем подання інформації, об'єктивності та науковості набула енци-

клопедичного значення. Джерельною базою книги стали понад 5 тис. антропологічних вимірів, здійснених Хв. Вовком та його учнями, серед яких — Олександр Алешо. Основоположні концепти студій щодо узагальнювальних характеристик фізичних особливостей українського народу, положення про етногенетичну гомогенність і належність більшості населення України до одного ж антропологічного типу викликали осуд наукової спільноти Росії [7, с. 28]. У праці Хв. Вовк підтвердив висновки про те, що фізичний тип українців подібніший до південнослов'янського, ніж до східнослов'янського, а це не збігалося з усталеними поглядами і концепціями наукової думки Росії.

Етнографічні дослідження, у яких брав участь О. Алешо, дали змогу облаштувати етнографічні колекції в Петербурзі. У звіті Антропологічного товариства (Санкт-Петербурзький університет) за 1911 рік йдеться, що студент Алешо здійснював етнографічні спостереження на півдні Київської губернії і проводив виміри населення.

О. Руда опублікувала лист О. Алеша до Хв. Вовка (від 22 грудня 1911 року), де молодий учений писав: «Федір Кіндратович. Лист от Антропологічного товариства отримав. Був у Києві. Отримав от Щербаківського матеріали... Сани є... Їздити буду цілу неділю і обдивлюся якнайбільш. Довідався в яких селах роблять сани, ложки, миски і таке инче...» [1, с. 55]. 29 грудня 1911 року Олександр Гаврилович надіслав Федорові Вовку листівку, у якій зазначив, що роботу вже всю виконав і повертається до Петербурга [1, с. 55].

У 1915 році О. Алешо продовжував свою етнографічну та антропологічну діяльність на Київщині, брав участь у науковому житті Києва тощо. Так, відомо про його лист з Умані до Санкт-Петербурга професору Хв. Вовку, де вчений розповідав своєму вчителю про новини наукового життя Києва: «тут потрібна програма по Етнографії, щоб збирати матеріали і робити записи... Я обіцяв, що восени з вашою допомогою ми всі складемо такі програми, а вони обіцяли надрукувати» [1, с. 51].

У 1918—1919 роках Олександра Гавриловича було обрано головою Музейної секції художньо-промислового відділу Міністерства освіти. У цей період учений відшукував народних майстрів та центри народних ремесел та промислів, розробляв пла-

ни наукового дослідження цієї галузі традиційної культури.

Обґрунтовуючи у 1918 році необхідність створення окремого центру студіювання населення України, О. Алешо зауважив: «Україна надзвичайно цікава з наукового боку тим, що тут, більше ніж у другому місці, є матеріал для студіювання законів домішування і змін (відмін) фізичного і етнографічного типу людності, бо ж давніх часів на території України товклися різні етнічні (в більшості азіатські) з своїми особистими культурами і домішувалися до місцевої людності. Крім того, досліди як фізичної природи, так і побуту, доісторичної і сучасної, людності України мають і безпосереднє значіння для загальної антропології і етнографії — значно поповнюючи і пояснюючи еволюцію європейської людності» [8, с. 27]. Розуміючи нагальність популяризації народознавчих знань, дослідник доклав значних зусиль, аби при Всеукраїнській академії наук був створений Музей антропології та етнології (1921 рік). Очолити музей, він перевіз із Петрограда до Києва колекцію з 86 етнографічних і антропологічних матеріалів, науковий архів та бібліотеку [6].

Учений створив перспективний план розвитку музею та українознавчої науки, прагнучи зробити Музей антропології та етнології науковим осередком докладного вивчення антропології, археології, історії, культури й побуту українського народу від найдавніших часів і до сучасності. Для реалізації такої мети О. Алешо об'єднав науковців, етнографів, мистецтвознавців та художників.

Серед інтелектуальної спадщини Алеша — переклад праць професора Лейпцигського університету доктора К. Вайле «Культура безкультурних» та «Початки людської культури», професора В. Клінгера «З історії казкових мотивів античного походження» тощо.

Помер Олександр Гаврилович у квітні 1922 року. Після смерті його ім'я було забуто, а Музей антропології та етнології у 1934 році ліквідували. Важкі обставини життя підірвали здоров'я вченого, а хвороба (сухоти) і передчасна смерть перекреслили великі наукові задуми великого українознавця.

Висновки. Олександр Алешо був справжнім подвижником і організатором української культури й науки. Життєвий шлях і науковий доробок О. Алеша пов'язаний з м. Умань та історичною Уманщи-

ною, де сформувалися світогляд та інтелектуальні запити молодого вченого. Будучи ще студентом, Олександр брав участь у пошукових експедиціях по Київщині та Уманщині, здійснюючи антропологічні та фольклорно-етнографічні дослідження. Виступ О. Алеша «Антропологічні дані про українців Уманського повіту Київської губернії» став основою для його розвідки «Антропометричні досліді українського населення Уманського і Таращанського повіту на Київщині» (1919 рік). У праці вчений розглянув історичні джерела щодо етнографічного складу населення Київщини, презентував власну методологію антропологічних досліджень, антропологічні вимірювання населення, подав опис українського населення за антропологічними показниками (колір очей, волосся, зріст, розмір ступень, кистей рук, висота черепа та ін.).

1. Руда О.З. *Олександр Гаврилович Алешо (1890—1922) — вчений та організатор української науки: монографія*. За наук. ред. члена-кореспондента НААН В.А. Вергунова. Київ, 2010. 164 с.
2. Алешо Олександр Гаврилович. *Енциклопедія Сучасної України*. Редкол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. URL: <https://esu.com.ua/article-43763>.
3. Носів А. О.Г. Алешо (9.II.1890—4.IV.1922) (некролог). *Вісник с.-г. науки*. 1922. Ч. 1. С. 40—42.
4. Алешо О. *Антропометричні досліді українського населення Уманського і Таращанського повіту на Київщині*. Київ: Видавництво Українського Наукового Товариства, 1919. 33 с.
5. Ящуржинський Хр. *Місто Умань. Короткий історичний нарис*. Гумань. № 1—3. Голов. ред. Н. Сивачук; УДПУ імені Павла Тичини. Умань, 2014. С. 18—40.
6. Борисенко В.К., Франко О.О. Народознавчі студії О.Г. Алеші. *Народна творчість та етнографія*. 1990. № 4. С. 20—23.
7. Хведір Кіндратович Вовк як антрополог. *Збірник пам'яті Вовка*. Київ, 1919. С. 25—30.
8. Алешо О.Г. Музей Антропології й Етнографії та Антропологічний Інститут імені Хведора Кіндратовича Вовка при Українській Академії Наук. *Збірник праць Комісії для вироблення Законопроекту про заснування Української Академії Наук у Києві*. Київ, 1919. С. 26—30.

REFERENCES

- Ruda, O.Z., & Verhunov, V.A. (Ed.). (2010). *Oleksandr Havrylovych Alesho (1890—1922) — a researcher and a developer of Ukrainian science*. Kyiv [in Ukrainian].
- Dziuba, I.M., Zhukovskiy, A.I., & Zhelezniak, M.H. (Eds.). (2001). Alesho Oleksandr Havrylovych (2001). *Encyclopedia of contemporary Ukraine*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-43763> [in Ukrainian].
- Nosiv, A. (1922). O.H. Alesho (9.II.1890—4.IV.1922) (obituary). *Visnyk s.-h. nauky*, 1, 40—42 [in Ukrainian].
- Alesho, O. (1919). *Anthropometric studies of the Ukrainian population in Uman and Tarashcha districts of Kyiv region*. Kyiv: Vydavnytstvo Ukrainskoho naukovoho tovarystva [in Ukrainian].
- Yashchurzhytskyi, Kh., & Syvachuk, N. (Ed.). (2014). Uman city. A brief historical sketch. In *Human*, 1—3, 8—40 [in Ukrainian].
- Borysenko, V.K., & Franko, O.O. (1990). People's studies of O.H. Alesho. *Narodna tvorchist ta etnografii*, 4, 20—23 [in Ukrainian].
- (1919). Khvedir Kindratovych Vovk as an anthropologist In *Zbirnyk pamiaty Vovka* (Pp. 25—30). Kyiv [in Ukrainian].
- Alesho, O.H. (1919). The Museum of Anthropology and Ethnography and Khvedor Vovk Anthropological Institute at the Ukrainian Academy of Sciences. *Zbirnyk prats Komisii dlia vyroblennia zakonoproektu pro zasnuvannia Ukrainskoi Akademii Nauk u Kyievi* (Pp. 26—30) [in Ukrainian].